

Fekete J. József

Egy folyóiratszám magánélete

Senki se tudhatja, hányszor kell az embernek maga után költöztetnie a holmiját. Fiatalabb koromban gyakrabban kényyszerültem erre a kényelmetlenségre, idősödven ritkábban. Az utóbbi tíz esztendőben már csak kétszer voltam kénytelen új helyre telepíteni a könyveimet, a begyűjtött folyóiratokat, képzőművészeti alkotásokat, hanglemezeket, audio- és videokazettákat, CD- és DVD-korongokat. Időközben minden év végén felleltározom a felhalmozódott anyagot, a nélkülözhetőnek vélt folyóiratokat és könyveket dobozokba csomagolom, s fölviszem a padlásra, vagy le a pincébe. Előbb a saját házunkban raktározom őket, majd a szülői házba kerültek a csomagok, onnét viszont már érkeznek a vészjelek, újabb csomaggal már aligha állíthatok be. Attól fogva, hogy több folyóirat anyaga könnyen visszakereshető a világháló segítségével, ezek a periodikus kiadványok váltak az időszaki szelekció legsebezhetőbb áldozataivá. Éveken át kísérleteztem azzal, hogy a folyóiratokból kivágtam a fontosnak vélt szövegeket, dossziéba gyűjtöttem őket, vagy bedugdostam a kitépelt lapokat a vonatkozó vagy hivatkozott szerzők könyveibe, ám a fölhalmozott anyag így is egyhamar áttekinthetetlenné és kezelhetetlenné vált. A legutóbbi költözés is sok áldozattal járt – ezer dolog újabb felcímkézett dobozba került, s ettől fogva már a dobozok között se tudok igazán tájékozódni, mert az is bizonytalan, végül hová is került az éppen keresett –, viszont pazar kincsek kerültek elő a polcok második, harmadik soraiból, azok mostantól szem előtt, az első sorokban állnak.

Különös módon egy folyóiratszám átvészelte a nagy költözködések és az évi rostálást is. A legutóbbinál ráadásul az első sorba került ez is, a *Forrás* 1994/10-es, vajdasági száma. Vélhetően azért tettem félre, mert számomra ez volt az első olyan tematikus folyóiratszám, ami teljességében a vajdasági magyar irodalommal foglalkozott, de „*túlélésébe*” belejátszhatott az is, hogy igencsak vastagon kidekoráltam különböző színű szövegkiemelőkkel és tollakkal. A címdalton idegen kézírással az áll, hogy „*Kilátó*”, ebből sejtem, az Újvidéken megjelenő *Magyar Szó* napilap *Kilátó* című művelődési magazinjának akkori szerkesztőjétől kaphattam. S ha így volt, bizonyára írtam is valamit a szám kapcsán. Az írásom viszont nem volt begyűrve a folyóirat oldalai közé. Ennyiben is maradt volna minden, ha nem válik időszerűvé a *Forrás* jubileuma: egyszeriben világossá lett előttem, hogy a tudatalattim működése nyomán kerülhetett az egykori lapszám a könyvespolc első sorába, hogy jelentkezhessen, amint szükségem lesz rá. Immár, hogy ez bekövetkezett, úgy véltem, az úgy megér egy misét, vagyis hogy a padláson átnyalazzak néhány irattartót és kikeressem saját írásom, amit persze nem találtam meg, ellenben a *Kilátó*ból¹ kivágtott szövegemre sikerült rábukkannom. A kutakodás közepette arra is rájöttem, hogy most nem igazán az érdekel, hogy voltaképpen mit is közölt a *Forrás* 1994-ben a vajdasági magyar irodalomról

1 „*Vajdaságimagyaríró*.” A kecskeméti *Forrás* „vajdasági számáról”. 1994. november 5-i szám.

vagy irodalomból, hanem az, hogy mit is olvastam ki én ebből az összeállításból tizennégy évvel ezelőtt, amikor valószínűleg kevesebb rálátásom volt belülről a vajdasági irodalomra, mint ami kívülről nyílt. Az előző három évet ugyanis háborús övezetben, két ízben a harctéren töltöttem, utána meg akkora infláció szakadt ránk, hogy a havi ötmárkás (mai értékén 2,5 eurós) fizetésből könyv vagy folyóirat vásárlása eszembe se juthatott, még egy pipereszappant se lehetett kapni a havi bérért. Mindezek emléke természetesen rányomhatta pecsétjét akkori olvasatomra, de lássuk, idemásolom a *Kilátó*ból kivágott írásom²:

A véletlen hozta, mégis úgy tűnik, egyszerre megnőtt a külföldi érdeklődés a vajdasági magyar irodalom iránt. Nemrég a szlovéniai *Muratáj* szentelte kettős számának felét a vajdasági szerzőknek³, röviddel rá pedig a kecskeméti *Forrás* egy teljes folyóiratszámot (1994/10.) szánt a vajdasági irodalmi állapotok áttekintésére.

Az egyidejű érdeklődést mindkét esetben a megváltozott vajdasági viszonyok váltották ki. A *Muratáj*ban Szúnyogh Sándor arra emlékezik, hogy egykoron a vajdasági írók és a sajtó is igyekeztek felkarolni a szlovéniai magyar írókat, most pedig a vajdaságiak valami „*furcsa szétszóratásban*” levésre kényszerültek. A *Forrás* is hasonlóan indokolja a tematikus szám megjelentetését: az itteni szerzők korábról is munkatársai a folyóiratnak, ugyanakkor „*ma különösképpen foglalkoztat bennünket a vajdasági magyarság utóbbi években erősen megváltozott helyzete*” – írja Füzi László szerkesztő.

Bár mindkét szerkesztőség a megváltozott viszonyokra, a szétszóratásra hivatkozik, hiszem, remélem, nem csupán a sajnálkozás diktálta kötelező feladatként a tematikus számokat, hanem a természetes érdeklődés is közrejátszott, ugyanis egyik folyóirat se a saját szerkesztőségi elképzelése szerint kívánta közönségének bemutatni a vajdasági állapotokat, hanem legjobb érzésük szerint kértek fel itteni szerkesztőket az időszerű anyag begyűjtésére. A *Muratáj* Ladányi Istvánt, a *Forrás* Gerold Lászlót. Az előbbi teljesen esetleges, ám mégis kifejezett szerkesztői szándéktól vezérelt válogatást adott, „*elementek*” és „*ittmaradtak*”⁴ munkáiból vegyesen. Az utóbbi – tisztjéből és munkájából eredően – teljes körű képet kívánt nyújtani: az irodalmi törzsanyag mellé fölvonultatta a vajdasági magyar könyvkiadás, az oktatás és a sajtó helyzetképét, valamint rövid áttekintést csatolt a vajdasági szerb, román, ruszin és szlovák irodalom helyzetéről a kilencvenes években; egyetlen alkotó erejéig még az itthoni képzőművészet is jelen van a számban. Ezzel szemben a szerkesztői koncepcióba nem fért bele egyetlen „*element*”, sőt egyetlen pályakezdő se – igaz, olyan szerző⁵ is kimaradt, aki jócskán belegázolt már a szépirodalom vajdasági ösvényébe, és munkái éppen a mai, „*erősen megváltozott helyzetben*” gyökeresnek. Ennek ellenére Gerold Lászlónak egységes anyagot sikerült összeállítania, pedig a szerzők nem is

2 A szövegben csak a legszembeötlőbb stílushibákat javítottam, utólagosan lábjegyzetekkel láttam el, a mondatok tartalmán nem változtattam, a szöveghez hozzá nem írtam, és semmit nem töröltem belőle.

3 Erről is bizonyára írtam, de most nem sikerült visszakeresnem se a szöveget, se megjelenésének helyét.

4 Slobodan Milošević hatalomra jutását és a Vajdaság Autonóm Tartomány Statútumának semmissé tételét követően a nem szerb lakosság kiszorult a gazdasági életből, a hatalomból, a hivatalokból, munkahelyéről. Ezt tetőzte a délszláv háborúk alatti kényszermozgósítások folyamatossága, amelyek szenvedő alanyai aránytalanul nagy számban a kisebbségek soraiból kerültek ki, végső csapásként pedig a megélhetést ellehetetlenítő infláció következett. A vajdasági magyarság tömegesen hagyta el otthonát és keresett más országokban új megélhetést. A költők és írók, a munkájuknak az anyanyelvéket tekintők természetesen zömmel Magyarországra költöztek. Közöttük és az otthonukat el nem hagyó pályatársak között alakult ki az olykor durva verbális túlcspásokba torkolló vita a menni vagy maradni etikai problémaköre nyomán.

5 Nem egy, több.

felkérésre írták munkáikat, hanem korábbi, esetenként már megjelent szövegüket kínálták fel, vagy azokat gyűjtötte egybe a szerkesztő.

Még mielőtt néhány mondatban vázolnám ezt az egységességet, íme a szerzők névsora: Koncz István, Herceg János, Bányai János, Maurits Ferenc, Végel László, Pap József, Németh István, Danyi Magdolna, Fehér Kálmán, Juhász Erzsébet, Gobby Fehér Gyula, Böndör Pál, Brasnyó István, Bori Imre, Jung Károly, Harkai Vass Éva, Kalapis Zoltán, Gerold László, Bordás Győző, Kabók Erika, Friedrich Anna, Sava Damjanov, Nicolae Ciobanu, Julian Tamas, Michal Harpán, Bela Duranci, az illusztrációk pedig Penovác Endre alkotásai.

A felsorolásból még nem világos, hogy ketten újságíróként, másik ketten pedig szerkesztői, illetve művészettörténetesi minőségben szerepelnek a szerzők között, az azonban bizonyos, hogy szépírók és irodalomtudósok egyaránt hozzájárultak a vajdasági körkép kialakításához. Ami pedig az egységesség hatását kelti, az az, hogy szinte szövegről szövegre azoknak a kérdéseknek a különböző műfajú boncolgatása tér vissza, hogy mit jelent írónak, magyarnak, ráadásul vajdaságinak lenni. Juhász Erzsébet végtelenül szkeptikus, amikor a magyarság és a vajdaságiság kettős kötődéséről gondolkodik: *„kettős kötődésben élni nem más, mint kettős marginalitásban”*. Mintha erre az élményre hangolódott volna rá Németh István írása a gazdátlan kutya ugatásáról: *„Mert te magad is egy vak, süket éjszakába ugató gazdátlan kutya vagy. Végre ráébredtél, hogy ugatásod teljesen fölösleges, értelmetlen, hiábavalló, neveltséges és szárnalmas,”* Bányai János tudós esszéjében Herceg János életműve kapcsán pedig tételesen elemzi, hogy a *„vajdasági magyar író”* – meghatározás nem egyéb elhanyagolható tautológiánál, a szintagma által hordozott kijelölésnek, minősítésnek vagy egyszerűen meghatározásnak csupán akkor lesz értelme, ha összes idevágó kétegyűnkét és meggyőződésünket a szavak közötti vesszőkbe írjuk bele, így: *„vajdasági, magyar, író”*, vagy akár egybeírva *„vajdaságimagyaríró”*.

A folyóiratba gyűjtött szövegek másik általános jellemzője, hogy nem csupán az alanyi költők fordulnak bennük maguk felé, hanem az elbeszélő-szépírók, az esszéisták, tanulmány- és jegyzetírók is önvizsgálatot tartanak. Mintha a *„furcsa szétszórás”* és az *„erősen megváltozott helyzet”* miatt minden egyéb mérce, tapasztalat, évtizedeken át tiszteletben tartott kánon egyszerre omlott volna össze, vesztette volna érvényét, és az írónak nem maradt volna semmi más esélye, mint önmagába kapaszkodni. Mintha a *Forrás* vajdasági számában mindenki arról kívánna tudósítani, hogy vajdaságimagyaríró létére nem hajlandó elfogadni – Gobby Fehér Gyula szóhasználatával élve – a *„bezártság átkát”,* a *„ketrec örömet”*.

Eddig tart az egykori lapismertetőm. Akkor helyhiány miatt gondolni se mertem rá, hogy néhány idézettel szemléltessem, mire is utalt Füzi László főszerkesztő, amikor eligazító jegyzetében a következőket írta: *„Míg 1990-ben a romániai eseményeket vizsgáltuk, majd pedig azt, hogy a politikai, társadalmi változások milyen hatással lehetnek a határainkon túli magyarságra, ma különösképpen foglalkoztat bennünket a vajdasági magyarság utóbbi években erősen megváltozott helyzete.”* Gerold László szövegválogatása széles rálátást nyújtott erre a megváltozott helyzetre, bárki kiolvashatta belőle a tényállást, ha akarta, úgy Koncz István magányverséből, ami őszállapotba süppedéstől, végtelen háborúktól és a más igazságokkal szemben süket igazság diktátumától terhes, mint a mondandójukat közvetlenebbül kifejtő tanulmány szerzők dolgozataiból.

A határon kívülség és határon belülség kérdése körött hosszan parázsló vita a vajdasági magyar írók elvándorlása nyomán éppen az 1990-es évek első felében lángolt fel, így Bányai János is újfent végiggondolta a kérdést, méghozzá a 85 esztendőes Herceg János előtt tisztelgő írásában, hiszen éppen Herceg példája ad sajátos rálátást a centrum és periféria, a határon kívül és határon belül problematikájára. Egyebek közt a következőket írta

ekkor Bányai: „Tényleg, eddig még senki sem kérdezte meg úgy valójában, józan és okos körültekintéssel, hogy a kisebbségi itt az író szó előtt vajon minősítés vagy lokalizálás, megkülönböztetés vagy elnézés (elnézik neki, hogy írónak vallja magát, közben meg, tudhatná, kisebbségi). Am ha a kisebbségi valóban minősítés, akkor – gúnyolódó pátoasz nélkül mondom – feladat, vállalkozás, vállalás. Valaminek a felvállalása. Sors- és léthelyzetnek, a (rossz) történelemnek, egész életre szóló megbélyegzettségnek. Azért mondom iróniamentesen, mert ez együtt jár a kisebbséginek minősítéssel, ami végül is nem a (nélkülözhetetlen?) járulékok legrosszabbika. Am ha se minősítés, se elnézés, se lokalizálás, hanem egyszerű ténymegállapítás, akkor meg bizonynyal felesleges szószaporítás, hiszen ha nincs (ahogyan nincs) többségi író, úgy nem lehet kisebbségi sem. Lám, a csoportképen sem látható közöttük a különbözőség. Mire fel lenne? Ha a kisebbségi író kisebbségi regényt ír, akkor a többségi többségit írma?”

Korábban már idéztem Juhász Erzsébet meglátását, miszerint a kettős (nyelvi) kötődés, vagyis idegen nyelvi környezetben az anyanyelvnek és az idegen nyelvnek is megfelelni akarás szerinte nem lehet egyéb kettős marginalitásnál.⁶ Gobby Fehér Gyula véleménye árnyalja e sarkított véleményt, és a többirányú tájékozódás igénye mellett teszi le a garast: „A kultúra igényli a kapcsolatokat, az értékek cseréjét, az Újat. Ha nincs lehetősége ezt megkapni, furcsa folyamatok indulnak meg benne. Ezeknek vagyunk szemtanúi. A befelé fordulás, a dacos, még fokozottabb bezárkózás, a másság gyűlölete, a nemzeti hisztéria végtelenségig való fokozása, a provincializmus egyre diadalmasabb megjelenése, a regresszív tendenciák fölerősödése szemmel látható.” Pusztulás, sötétség, talajvesztés – ez az írások egyértelmű üzenete, nem csak az irodalmon belüli vizsgálódás nyomán, hanem az általános társadalmi tendenciák közepette szemlélve a vajdasági magyarság egzisztenciáját illetően is. Miként Kalapis Zoltán emelte írása címébe: „Egyre vékonyodó cérnaszálon függünk...”

S mintha itt megrekedt volna, szinte innét folytatódott tíz év elteltével az újabb terepszemle. A *Forrás* 2004. júniusi számában újra csoportosan mutatkozhattak be a vajdasági magyar írók közül azok, akik felkérést kaptak és elfogadták azt. A szóban forgó felkéréseket én indítottam útjukra, valamelyest bábáskodtam a lapszám létrehozásánál. A bemutatkozó tizenhét vajdasági magyar szerző közül csak egy szerepelt a tíz évvel korábbi összeállításban. Másnak kell majd megítélnie, hogy milyen összképet adott ez utóbbi válogatás a vajdasági magyar irodalom négy évvel ezelőtti helyzetéről. Tény, hogy a két *Forrás*-szám között eltelt évtized alatt sok mindenre nem, vagy szinte semmire se sikerült hiteles választ adni. Ezt meg is említettem akkori bevezetőmben, aminek nem véletlenül lett a címe: *Karámban*. A számtalan problémakör közül csak néhányat idézek föl: A zárt régióban az élet lefojtott volt. A nyitott világ örvénylő. Megszámálhatatlan részsztintér alakul az átlátható színhelyegész után. És a lokális mozgásokba betörnek a távolabbi örvénylések hatásai.⁷ Minden tartósan elnyomott csoport gondolkodása sérült. A sorozatos tragédiák egy idő után bénítólag kezdenek hatni a nemzetre, elgyengítik életerejét.⁸ Ennek a lélektani axiómának a fényében szemlélve az irodalom és a kultúra kisebbségi körülmények közepette való fejlődését, az előzőket szem előtt tartva, eleve megkérdőjelezhetővé válik, mennyire releváns a kisebbséghez tartozók belső fölmérése, értékelése, helyes-e az a mód, ahogy önnön irodalmuk esztétikai értékeiről és etikai vonatkozásairól tárgyalnak. Nem sérült-e az a kánonképzés, amely a kisebbségi létkörülmények között születő irodalmi alkotásokat a centrum és a periféria viszonylatában kettős megítélésben láttatja? Ebben a viszonylatban, a központ és a premvidék irodalmát

6 Ezen véleménye Herceg János gondolatának továbbvitele, miszerint aki egyaránt meg akar felelni Budapestnek és Belgrádnak, az voltaképpen kettős koporsóba van zárva.

7 Sándor Iván

8 Gazda József

megkülönböztető látásmódban milyen érték kategóriák jutnak döntő szerephez? Erkölcsetikai, etikai-szociális vagy esztétikai-retorikai ismérvek alapján ítélnék egyfelől azok, akik a vakondtúrást bérces vonulatnak látják, illetve fordítva, akiknek szigora a periférián sarjadó alkotásokat eleve vadhajtásként éli meg? A délvidéki magyar kultúra és irodalom tekintetében az ezredforduló táján számos szociológiai-pszichológiai tanulmány és gondolkodói obszerváció látott napvilágot vajdasági szerzők tollából, amelyek kritikusi érvekkel taglalják témájukat, feltárják a tartósan elnyomott csoport, vagyis a kisebbségi sorsba szakadt magyarság gondolkodásának sérültségét, a nemzettudat hézagosságát, a kulturális igénytelenség megnyilvánulását, az anyaországi és -nemzeti kötődések föllazulását, mindazt, ami oda vezet, hogy ennek a sajátos világnak, amit kisebbségi létmódnak nevezünk, a belső törvényszerűségei jelentős eltérést mutatnak a centrumban érvényes normarendszerhez képest.

Ahogy az egyes folyóiratszámoknak van magánéletük, úgy a bennük felvetett kérdéseknek és a rájuk adható válaszoknak is van evolúciós és artikulációs folyamata. Kíváncsi vagyok, miről olvashatunk majd a *Forrás* 2014-es „vajdasági” számában?